

12. Фрустрация: Понятие и диагностика / Сост. Л.И. Дементий. – Омск: Изд-во ОмГУ, 2004. – 68 с.
13. Хазратова Н.В. Психологична природа почуття власності / Н.В. Хазратова // Соціальна психологія. – 2009. – №5. – С. 103-110.
14. Хьелл Л. Теории личности / Хьелл Л., Зиглер Д. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 607 с.
15. Экономический толково-терминологический словарь [сост. Коноплицкий В.А. и др.]. – К.: КНТ, 2007. – 624 с.

The article discusses the need for the property as an instinctive, basic human requirement, which contributes to human self-preservation, self-revelation and self-actualization; levels of realization of this need are distinguished, the effects of its frustration for the development of value-semantic sphere of the individual and society are analyzed.

Key words: need for property, frustration, values.

Отримано: 5.03.2010

УДК 155.2 + 155.5

Д.В. Луцикова

Цінність саморозвитку особистості в інформаційному суспільстві

Стаття присвячена розгляду цінності саморозвитку особистості в інформаційному суспільстві в двох аспектах: її суспільний та індивідуальний духовний потенціал і її реалізація на рівні активності окремої особистості.

Ключові слова: інформаційне суспільство, цінності, саморозвиток особистості, самоперетворювальна активність, духовність, схильність до самозмінювання, континуально-ієрархічна структура особистості.

Статья посвящена рассмотрению ценности саморазвития личности в информационном обществе в двух аспектах: ее общественный и индивидуальный духовный потенциал, и ее реализация на уровне активности отдельной личности.

Ключевые слова: информационное общество, ценности, саморазвитие личности, самопреобразовательная активность, духовность, склонность к самоизменению, континуально-иерархическая структура личности.

Незважаючи на те, що власне інформаційного суспільства у “чистому вигляді” не існує [6], сьогодні в різних країнах світу існують програми розвитку інформаційного суспільства (наприклад, в Україні Закон “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства України на 2007-2015 роки”), розроблено Етичний кодекс для інформаційного суспільства (ООН, 2007 р.), інтенсивно розвивається міждисциплінарний дискурс з проблем означеного суспільства, одним із напрямків якого є соціально-аксіологічний аспект його розвитку – сучасні цінності та ідеали, формування, зміст і ієрархізація цінностей окремої людини. З одного боку, існують концепції, які оптимістично розкривають вирішення зазначеної проблеми (наприклад, концепція креативної цінності [3]). З іншого – є загрозові наукові прогнози, що відштовхуються від негативних зсувів у ціннісній колективній свідомості та суперечливих процесів сучасного суспільного розвитку (феномен квазідуховності (В.М. Писчиків, М.М. Холін), загроза поділу людей на “особистостей” та “індивідів” (Н. Луман), трактування глобалізації як “продукту індивідуалізованого суспільства”, що супроводжується детрадиціоналізацією, фрагментацією цивілізації і становить своєрідний варіант тоталітарного управління (З. Бауман, А. Гідденс) тощо).

Вже очевидним є те, що характерними цінностями інформаційного суспільства є інформація, знання, та час як ресурс, включений у процес їх отримання і створення (Д. Белл, Р. Брейтенштейн, А. Етціоні, М. Кастельс, О. Кішида, Й. Масуда, Ф. Фукуяма тощо), а суспільним ідеалом визнається людина, що вмє самостійно управляти інформаційними потоками у мінливому середовищі, здобувати й структурувати інформацію, перетворювати та надавати їй форму знання [3]. Такий вид активності та її специфічна організація мають за основу перетворення й конструктивне ставлення до змін як атрибуту поля життєдіяльності, а це, в свою чергу, передбачає наявність у особистості розвиненої креативної здатності. Оскільки творчість розгортається як процес саморозвитку діяльності (Д.Б. Богоявленська) і охоплює всі рівні людського буття – від самовдосконалення, взаємин і соціокультурних та духовних цінностей до діяльності та виробництва, органічним для інформаційного суспільства є визнання такої цінності як саморозвиток особистості. Якщо власне ствердження не визиває сумніву, то духовний заряд, потенціал і реалізація даної цінності, визначення її “ціннісного вектору” в контексті зв’язку з аксіологічними проблемами розвитку інформаційного суспільства потребують осмислення.

Отже, метою даної статті є розкриття неоднозначності онтологічного статусу цінності саморозвитку особистості в

інформаційному суспільстві, можливостей його визначення та розгляд даної цінності в аспекті її реалізації на рівні індивідуальних проявів самоперетворювальної активності особистості.

Насамперед, уточнимо зміст поняття *саморозвитку* особистості. Сама здатність до саморозвитку визначається як родова здатність людини, яка зумовлює її психічний розвиток (Г.С. Костюк, П.В. Лушин, С.Д. Максименко, В.О. Татенко та ін.). У більш узагальненому значенні це здатність до розвитку, зміни, перетворення функціональних і змістовних структур власної психіки з метою більш досконалої взаємодії з внутрішнім і зовнішнім світом (В. Данченко). Теоретико-методологічний аналіз свідчить про те, що головна лінія розуміння саморозвитку пов'язана із поняттями особистісного зростання, самовдосконалення, прогресивного змінювання, самоактуалізації тощо (К.О. Абульханова-Славська, О.О. Бодальов, Г.С. Костюк, Л.М. Кулікова, А. Маслоу, К.Р. Роджерс, С.Л. Рубінштейн та ін.). Так, за С.Л. Рубінштейном, робота над собою (саморозвиток) передбачає формування особистістю у себе певних якостей, не є самоціллю, а допомагає досягати життєво необхідних цілей [8]. Г.С.Костюк вважав закономірністю в процесі розвитку особистості появу у неї прагнення до самовиховання і вдосконалення. Він зазначав, що, починаючи з підліткового віку здатність “усвідомлено працювати над собою”, “створювати себе” відіграє головну роль у розвитку людини [4, с. 115-116]. К.О. Абульханова-Славська у розвитку особистості виділяє вищий рівень – самовизначення її життя, на якому вона виступає повноцінним суб'єктом життєдіяльності, будує своє життя власними силами і змінює, розвиває себе як суб'єкта [1].

Аналіз літератури показує, що можна виділити широке й вузьке розуміння саморозвитку особистості. Так, у широкому значенні саморозвиток і є розвитком психічного, тобто розвиток розуміється як саморозвиток (С.Д.Максименко, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко та ін.). Широке розуміння виникає у контексті синергетичного підходу до вивчення людини і світу в цілому (П.В. Лушин, І.Р. Пригожин). При вузькому розумінні під саморозвитком мається на увазі більш-менш усвідомлена робота людини над собою, над змінюванням і удосконаленням своїх психічних якостей, цілі якої включені до цілісної системи її життєвих потреб, цінностей, мотивів, цілей тощо (К.О. Абульханова-Славська, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн). Проте і при вузькому розумінні саморозвиток є феноменом, який тільки ідеально може виступати окремою категорією по відношенню до розвитку, а у реальному житті він становить єдине ціле із розвитком.

Різне розуміння саморозвитку особистості існує і в аспекті позитивності / негативності змін як його результатів. Існує думка, що саморуйнування також є варіантом саморозвитку (Л.О. Худорошко). Однак проблема позитивності / негативності саморозвитку ускладнюється, коли розглядається не стільки у межах дихотомії *самовдосконалення – саморуйнування (деградація)*, скільки у ціннісній площині *духовність, вселюдськість – прагматичність, індивідуалізм*.

Як цінність саморозвиток особистості представляє такі особистісні орієнтири, що будуються на ідеалах особистісного зростання, самоактуалізації, багатоаспектного (тіло, психіка, дух) и різноманітного (у різних галузях діяльності) вдосконалення, відповідальності за власний гармонійний розвиток, сприяння розвитку інших та вдосконалення життя й світу шляхом власних трансформацій. Таке розуміння будується на аксіоматичному прийнятті того, що істинна творчість і самотворіння як одна з її форм детермінуються духовною здатністю людини (Д.Б. Богоявленська), а активності, в якій виражається особистісна свобода, іманентно притаманні конструктивність і спрямованість на морально-позитивний результат (Г.О. Балл, О.П. Єлісеєв).

У сучасному суспільстві можна констатувати саморозвиток особистості як ціннісну тенденцію. Але якщо розглядати цю цінність не в двовимірній системі, де як координати виступають “величина” її реалізації та час, витрачений на неї, а додати ще третю координату – духовність як вищий рівень саморегуляції (Д.О. Леонтьєв), то далеко не кожен саморозвиток буде мати місце в такій системі. Існує безліч форм реалізації самоперетворювальної активності, які перебувають поза духовним змістом (наприклад, самовиховання може носити суто прагматичний характер, пов'язаний із почуттям переваги, а самоосвіта може бути спрямована на те, щоб стати найкращим зломщиком сейфів). Проблема в тому, що відповідальність за включення цієї третьої координати несе тільки особистість і суспільство з його постмодерним світоглядом і ціннісною позицією не відіграє на потрібних етапах особистісного становлення тої ролі, що раніше. В умовах відсутності єдиної абсолютної істини (єдиного критерію правильності суджень [цит. за: 6]), релятивізму і суб'єктивізму стосовно основоположних цінностей [7], зламу традицій, детермінації спрямованості особистості її внутрішньою свободою, акцентування на особистісному самовираженні, високої індивідуалізації цінностей, домінування особистісного над соціальним тощо [6] саме на особистісну свободу людини доводиться основне духовне-ціннісне навантаження, що, в свою чергу, розкриває значення цінності саморозвитку в сучасному суспільстві.

У той же час зазначена цінність є однією з “найуразливіших”, оскільки будується на розгортанні родової здатності людини, природної потреби, ключової характеристики особистості, та підлягає у процесі свого формування всіляким негативним впливам з боку сучасного соціуму (вплив квазідуховних цінностей, віртуального середовища, маніпуляція засобами ІКТ тощо [6; 7]).

“Вразливість” цінності саморозвитку особистості обумовлена і змінами в ієрархізації духовних і соціальних цінностей суспільства та ціннісних орієнтацій індивідуальної свідомості. Відхід від визнання так званих традиційних загальнолюдських цінностей як абсолютних, що повинні перебувати на вершині ієрархії цінностей (це визнання є актом вільного вибору самого суб’єкта), несе в собі ризик підміни ціннісної основи суспільства квазідуховністю, яка переймає функції справжньої духовності [7]. Між тим, тільки визнання свободи вибору особистості у створенні і реалізації цінностей може привести до вищих рівнів її духовного розвитку, і через це – всього людства в цілому. З цього приводу Д.О.Леонтьєв зазначає, що там, де є ієрархія і зумовленість, там не може бути самостійного вибору особистості, реальної свободи, а, відтак не може бути істинної духовності. Однак вчений також підкреслює, що ці закономірності мають місце на рівні існування буттєвих вищих цінностей (істина, добро, краса, справедливість тощо (А. Маслоу)), які притаманні людям, що досягли високого рівня розвитку – особистісної зрілості і певної якості буття [5]. Звісно, що на цьому рівні, у вимірі буттєвих цінностей постмодерна установка стосовно свободи вибору і власної системи ціннісних координат набуває зовсім іншого значення.

Неієрахічність, альтернативність, внутрішня свобода повинні слугувати розвитку духовних і соціальних цінностей та духовності взагалі. Вони мають бути відкриті просторово-часовому діалогу (М.М. Бахтін), крізь який відбуваються процеси інтеграції, транскультурації (М.Н. Епштейн), розвитку культурної різноманітності з опорою на самотність власної культури (Ж. Бодрийяр, М. Кастельс, У. Ешбі та ін.), розширення свідомості, трансценденції особистості. Але аж ніяк не бажано, щоб зазначені явища сприяли перетворенню духовності в квазідуховність і деієрархізації всієї системи цінностей [7]. Проблема в тому, що утримувати відповідний розвиток ціннісного аспекту буття у потрібному річищі в умовах ствердження нових смислів практично не представляється можливим. Духовність може бути механізмом саморегуляції тільки у зрілої особистості [5]. А процес формування цієї зрілості відбувається в суспільстві, цінності якого виступають зверх-системою по відношенню до індивідуальних цінностей. Саме тому постмодер-

ністські ціннісні тенденції викликають тривогу і несуть, поряд із позитивним потенціалом розвитку, загрозу руйнування духовної основи людства.

Отже, ціннісне самовизначення суб’єкта може бути реалізованим в актах особистісної свободи, що розуміється як вища можливість гармонійного розгортання можливостей особистості і є атрибутом духовно зрілої людини [2], а може бути індивідуалістичним вибором з його егоїстичною природою, нездатністю вийти за межі свого “Я”, з опорою на зовнішню мотивацію та тенденцією споживання (будь то матеріальні об’єкти або культурні форми й статусні стани).

Але не тільки духовне наповнення визначає онтологічний статус цінності саморозвитку особистості. Її існування само по собі можливе тільки як прояви самоперетворювальної активності, що може стати своєрідним “модусом” життєдіяльності особистості. Відомо, що будь-які цінності “працюють” тільки якщо відображуються у певних структурах особистості (М.К. Мамардашвілі), а утворення останніх відбувається виключно в реалізації активності, у діях та вчинках.

У наших дослідженнях була здійснена спроба вивчення саморозвитку особистості на рівні індивідуальних проявів самоперетворювальної активності у сфері особистісної самореалізації (С.І. Кудінов). Ми припустили, що на рівні властивостей особистості стосовно саморозвитку існує певна схильність до активності, головним продуктом якої є зміни в вихідному стані суб’єкта та його діяльності (П.В. Лушин) – *схильність до самозмінювання*. Конкретно психологічний зміст цієї властивості полягає в стійкому прояві конструктивної адаптивної і неадаптивної активності, яка спрямована на самостійне ініційоване суб’єктом здійснення змін, перетворень власних психічних якостей і поведінки. Як методологічна основа вивчення схильності до самозмінювання була обрана концепція континуально-ієрахічної структури особистості (О.П. Саннікова), що ґрунтується на уявленні про особистість як макроструктуру, яка включає три основних і два проміжних рівні (т.з. зони перетину): I. Формально-динамічний рівень – характеристики форми й динаміки психічної активності; зона перетину – якісний рівень – когнітивні, емоційні, регулятивні та поведінкові аспекти психіки; стійки переживання; II. Змістовно-особистісний рівень – спрямованість, інтереси, потребо-мотиваційна сфера; зона перетину – актуальний досвід, актуальні переживання; III. Соціально-імперативний рівень – уявлення про мораль, морально-етичні норми, знання про суспільство і культуру, пласт змістовних психологічних структур, що регулюють поведінку людини в суспільстві та засвоюються нею в процесі соціалізації [9, с.133].

У зазначеній концепції принцип континуальності, недискретності структури особистості реалізується і на рівні окремих її властивостей. Отже, з позицій континуально-ієрархічного підходу до структури особистості та її властивостей схильність до самозмінювання можна розглядати як цілісну властивість, що по-різному виявляється на всіх рівнях особистісної організації. На формально-динамічному рівні вона проявляється у характеристиках ергічності, форми й динаміки активності, спрямованої на змінювання особистістю самої себе. Зміст якісного рівня складають ті компоненти схильності до самозмінювання, які несуть інформацію про сутність її психологічної природи, модальність її психічної реальності – когнітивну, емоційну, поведінкову, тобто ті, які конституують основні психічні контури схильності до самозмінювання. На змістовно-особистісному рівні ця властивість представлена цінностями саморозвитку, самовдосконалення та відповідними мотиваційними тенденціями. На рівні актуального досвіду схильність до самозмінювання проявляється в особливостях переживань, усвідомленні розбіжностей між реальним і ідеальним “Я”, в уміннях і навичках самоперетворювальної активності. На соціально-імперативному рівні – це знання і уявлення про духовність, моральність, соціокультурні норми та ідеали, їх роль у самовдосконаленні людини, а також реалізація цих знань у вчинках та поведінці.

Як видно, прояви схильності до самозмінювання на змістовно-особистісному рівні, тобто саморозвиток як цінність, через соціально-імперативну підструктуру пов’язані із цінностями, ідеалами й духовністю як суспільними кодами. Якщо на формально-динамічному та якісному рівнях особистісної організації важливо встановлювати індивідуально-типологічні відмінності у прояві кількісних та якісних характеристик самоперетворювальної активності у зв’язку з іншими властивостями особистості, то на змістовно-особистісному рівні потрібно виявляти багаторівневу детермінацію цінності саморозвитку – і якісно-кількісними характеристиками відповідної активності й індивідуальною системою ціннісних орієнтацій і цінностей особистості у зв’язку з об’єктивними ціннісними силами.

Відносно першого нами вже отримані певні наукові дані. А саме, експліковано формально-динамічні та якісні показники схильності до самозмінювання.

1. Формально-динамічні: а) *потреба в самозмінюванні* – відчуття необхідності змінювати, вдосконалювати власні психічні якості й особливості поведінки; б) *ініціативність у самозмінюванні* – тенденція до самостійної ініціації внутрішніх і/або зовнішніх дій,

спрямованих на самозмінювання; в) *усталеність спрямованості на самозмінювання* – стійке прагнення суб’єкта працювати над собою для досягнення мети змінювання і розвитку; г) *широта поля самозмінювання, різносторонність* – схильність суб’єкта змінювати, розвивати якомога більше сторін свого “Я” та свого життя; д) *легкість самозмінювання* – легкість у досягненні мети роботи над собою у вигляді бажаних змін; е) *гнучкість самозмінювання* – схильність до пошуку і використання різноманітних способів для досягнення мети в роботі над собою, здатність бути гнучким щодо цілей самозмінювання; ж) *творчість у самозмінюванні* – схильність до пошуку і реалізації оригінальних підходів, шляхів і засобів самозмінювання та вдосконалення.

2. Якісні: а) *прийняття переживань самозмінювання (афективна складова)* – конструктивне ставлення до досвіду змінювань, до будь-яких емоційних переживань, що супроводжують роботу над собою і появу самозмін; б) *схильність до аналізу самозмінювання (аналітична складова)* – схильність суб’єкта до самоаналізу, роздумів над собою і досвідом з перспективою змінювання і розвитку; в) *схильність до дій, спрямованих на самозмінювання (конативна складова)* – тенденція суб’єкта до здійснення конкретних дій, спроб, спрямованих на самозмінювання (самокорекція думок, емоцій і поведінки); г) *відкритість новому досвіду* – схильність суб’єкта прагнути та приймати все нове, що може сприяти самозмінюванню; д) *чутливість до стимуляторів самозмінювання* – здатність суб’єкта вибірково сприймати сигнали навколишнього середовища (побажання оточуючих, соціальні очікування, образи інших людей) і внутрішні сигнали (власні психічні стани, відчуття незадоволеності собою, різні психологічні зміни, події свого життя тощо) як стимулятори роботи над собою.

За допомогою модифікованого методу “полярних профілів” – “Формально-динамічний профіль схильності до самозмінювання” – та оригінального тест-опитувальника “Схильність до самозмінювання” (О.П. Саннікова, Д.В. Лущикова) здійснено діагностику схильності до самозмінювання і на основі вираженості її якісних складових виявлено типи схильності до самозмінювання: 1) загальні – за величиною усередненого (загального) показника усіх складових – схильний і несхильний до самозмінювання; 2) номодальні – за домінуванням окремих складових – афективний, аналітичний та конативний; 3) мультимодальний – за критерієм яскравої вираженості всіх складових.

Також досліджено схильність до самозмінювання у просторі зв’язків із іншими психологічними властивостями особистості: особистісним динамізмом (Д.О. Леонт’єв, Д.В. Сапронов), толерант-

ністю до невизначеності (С. Баднер), життєстійкістю (С. Мадді, Д.О. Леонтьєв, Є.І. Рассказова); адаптивністю (О.П. Саннікова, О.В. Кузнецова), характеристиками самоактуалізації (А. Маслоу, Е. Шостром, Л.Я. Гозман та ін), локусом контролю (Є.Ф. Бажин та ін) та факторами особистості за Р. Кеттеллом.

Отже, у результаті дослідження було виявлено структуру схильності до самозмінювання на формально-динамічному та якісному рівнях особистісної організації та отримано психологічні портрети особистості із різними індивідуальними проявами даної властивості.

Щодо вивчення детермінації цінності саморозвитку індивідуальною системою цінностей, яка перебуває у складному зв'язку зі суспільними ціннісними силами – це є однією з перспектив наших досліджень. Зрозумілим є те, що власне наявність і реалізація активності особистості, яка спрямована на перетворення нею власних психічних якостей і поведінки не дає можливість визначати онтологічний статус цінності саморозвитку відносно її духовної природи. Це може бути цінністю конкретної особистості, яка навіть відповідає основним сучасним ціннісним орієнтаціям і ідеалам суспільства, але, якщо виходити із вище зазначених гуманістичних поглядів на природу духовності, творчості, особистісної свободи та вільної людської активності, такий саморозвиток, на наш погляд, неможна вважати цінністю в загальнолюдському духовному вимірі. Також і декларація ідеалів, переконань відносно духовного саморозвитку, особистісного зростання без дієвої основи, без розгортання самоперетворювальної активності не є власне цінністю саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Абульханова-Славская К.А. О субъекте психической деятельности / Ксения Александровна Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1973. – 288 с.
2. Балл Г.О. Про психологічний зміст вільного розвитку особистості / Г.О. Балл // Психологічні аспекти гуманізації освіти: Книга для вчителя; [за ред. Г.О.Балла.]. – Київ-Рівне, 1996. – 128 с.
3. Корнейчук Б.В. Кризис механистической ценности в информационном обществе [Электронный ресурс] / Б.В. Корнейчук. – Режим доступа: http://labecon.spbstu.ru/?issue_id=26&id=26.
4. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Григорий Силнович Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.
5. Леонтьев Д.А. Духовность, саморегуляция и ценности / Д.А. Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной

психологии (Известия Таганрогского государственного радиотехнического университета). – 2005. – № 7. – С. 16-21.

6. Лукина Н.П. Информационное общество: состояние и перспективы социально-философского исследования [Электронный ресурс] / Н.П. Лукина // Гуманитарная информатика. – Вып. 1. – Режим доступа: <http://huminf.tsu.ru/e-journal/magazine/1/lukina.htm>.
7. Писчиков В.С. Квазидуховность как превращенная форма духовности / В.С. Писчиков, М.М. Холин // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць / Криворізьк. держ. пед. ун-т; відп. ред. Я.В. Шрамко. – Кривий Ріг: Вид. дім, 2006. – Вип. 7. – С. 12-22.
8. Рубинштейн С.Л. О психологическом познании: Принципы и пути развития психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 164-184.
9. Саннікова О.П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці / Ольга Павлівна Саннікова. – Одеса: СМІЛ, 2003. – 256 с.

This article deals to considering the value of Personality's self-development in Information Society into two aspects: the first one is its social and individual spirit potential, and the second one is its realization in the activity of single Personality.

Keywords: Information Society, values, self-development of Personality, self-transforming activity, spirituality, propensity to self-changing, continual-hierarchical structure of Personality.

Отримано: 17.02.2010

УДК 159.947.5:331.101.8 "7124"

О.П.Ляска

Ціннісно-мотиваційні аспекти професійного самовизначення студентства

У статті розглядаються сучасні підходи до проблеми професійного самовизначення як процесу самоздійснення особистості. Представлено результати експериментальних досліджень мотиваційної сфери як передумови ціннісного професійного самовизначення студентів. Визначено проєктивну програму психологічного супроводу професійного формування спеціаліста в умовах вишу.

© О.П.Ляска

427